

ПСИХОКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ ТА ЕКОНОМІКИ

Ірина РЕВАСЕВИЧ

Copyright © 2008

Постановка суспільної проблеми. Врахування людського чинника в економічній життєдіяльності суспільства у час прискороного інформаційно-технологічного прогресу докорінно змінює уявлення про специфіку взаємовідносин у системі “людина – економіка”. Відтак запорукою успішного економічного прогресу постає передусім людський капітал, зокрема наукові знання, пізнавальні вміння, соціальні норми і культурні цінності особистості, її професіоналізм і зусилля, котрі докладаються у процесі праці. Все це вказує на важливість й актуальність даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Детальним вивченням та обґрунтуванням теоретико-методологічних аспектів взаємодії людини й економіки займалася низка зарубіжних та вітчизняних економістів, психологів, соціологів, філософів. Зокрема, значний внесок у розвиток згаданої проблематики дослідження зробили такі науковці: А. Сміт (концепція рис “економічної людини”), А. Маршалл (предметом економічної теорії вважав, з одного боку, дослідження багатства, а з іншого – людини), Т. Веблен (недолік економічної теорії вбачав у відмові обстоювати своїм предметом людські дії) [2; 3]; Т. Парсонс (з позицій системної ієрархії розглядав економічну систему як об’єднувальну ланку між соціальною організацією і природним оточенням, котра виконує функцію адаптації) [7]; Д. Канеман (інтеграція досягнень психології в економічну науку, особливо тих, котрі стосуються людських роздумів і прийняття рішення за умов невизначеності) [22]; Т. Сакайя (увів поняття “вартість, утілена в знанні, породжена знанням”, підкреслюючи, що економіка перетворюється у систему, котра функціонує на основі обміну знаннями та їх взаємної оцінки) [20]; Г. Гофстед (відслідкував зв’язок культури з економічними ціннос-

тями) [24]; В.Т. Кудрявцев і Г.К. Уразалієва (розмежовують поняття “економічна поведінка” та “економічна діяльність”) [12]; С.В. Малахов (запропонував авторську модель економічної поведінки, яка базується на зіставленні внутрішніх і зовнішніх оцінок, результатів економічної діяльності) [16]; З.С. Карпенко (досліджувала етнофункціональні передумови підприємницької діяльності у Прикарпатському регіоні) [13]; А.В. Фурман (стверджував, що реальною методологічною альтернативою теорії “людського капіталу” є антропоєкономіка – науково-синтетична концепція культурного розвитку людини, групи і суспільства як суб’єктів економічної поведінки, діяльності, спілкування і вчинення”) [29]; І.В. Буян (проаналізував та обґрунтував основні теоретичні підходи, складові, психологічні форми і чинники опосередкування взаємодії людини та економіки) [2; 3; 4; 5]; В.Д. Лагутін (окреслюючи особливості взаємодії людини та економіки, звернув увагу на те, що кожна особистість замислюється над сенсом і метою своєї економічної діяльності, намагається наблизитися до розгадки таємниць економіки і на підставі цього прагне організувати свою економічну поведінку) [21] та інші.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Хоча висвітленню питань взаємодії людини та економіки присвячено значну кількість наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених, водночас не всі аспекти цієї складної проблеми достатньо повно розкриті в літературі. Особливо це стосується *психокультурної організації економічної сфери*, виокремлення її основних психодуховних елементів і характеристик.

Мета статті – з позицій вітакультурної парадигми показати взаємозв’язок людини та економіки у форматі обґрунтування психокультурної організації економічної соціосистеми.

Сутнісний зміст. У статті проаналізовано особливості взаємодії людини та економіки у контексті психокультурного розвитку; розглянуті та аргументовані просторові (системи Вселенського простору), часові (моделі суспільних систем і типи життєустрою), власне економічні (базові чинники виробництва) і психокультурні (психологічні типи людини, архетипові елементи людського Я) характеристики економіки як цілісної – ковітальної і матеріально-духовної – соціокультурної сфери; виокремлено психодуховні елементи економічної соціосистеми (економічне мислення, економічна свідомість, економічна діяльність, економічна культура); з позицій професійного методологування (А.В. Фурман) побудовано категорійну матрицю психокультурної організації економіки, що структурно відображає об'єктивно існуючі взаємозв'язки між основними економічними категоріями.

Ключові слова: *економіка як цілісна – ковітальна і матеріально-духовна – соціокультурна сфера; психокультура інноваційних соціосистем, вітакультурна парадигма, професійне методологування (А.В. Фурман); економічне мислення, економічна свідомість, економічна діяльність, економічна культура; системи Вселенського простору, моделі суспільних систем, типи життєустрою, архетипові елементи людського Я; категорійна матриця.*

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих наукових результатів. Методологічною основою дослідження є *вітакультурна парадигма* у системі наукового пізнання, запропонована А.В. Фурманом, котра обстоює ідею конструювання довкілля на принципах розвитковості, кватерності, типологізації, метасистемності та охоплює низку світоглядних універсалій [28; 32; 36]. У даному контексті економіка розуміється нами як цілісна – ковітальна і матеріально-духовна – соціокультурна сфера, котра існує у Вселенському просторі та розвивається за своїм власним часом [23; 25]. Традиційно економіка охоплює відносини виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів. Однак, зважаючи на те, що творцем, особливим економічним ресурсом та головною дійовою особою економічної системи постає людина, доречно доповнити низку вищезгаданих взаємин ще й категорією “творення”. Адже, як зазначає І. Буян, “людина – ще й суб'єкт пропозиції і попиту, кот-

рий, споживаючи вироблене, створює новий простір для відтворення” [3, с. 61].

Зазначене дає змогу підкреслити особливу актуальність і доцільність проблеми взаємодії людини та економіки, робить особистість визначальним рушієм економічного прогресу. Очевидно також, що економічні надбання в суспільстві залежать від духовних рис людини [6], її вміння співпрацювати з партнерами на засадах моральності, толерантності, паритетності, для того щоб зробити життя – своє та інших – багатшим і кращим. При цьому слід врахувати і психокультурний аспект взаємовідносин індивідів у економічному доквіллі. Адже *психокультура* як “надважливий пласт суспільної реальності... пояснює внутрішньогрупові та міжгрупові особливості перебігу життєактивності (у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинку), допомагає зрозуміти те, чому окремі індивіди, групи чи спільності вчиняють так, а не інакше, обґрунтовує відмінності у їх мотивації, світосприйнятті, установках, ціннісних орієнтаціях, психосміслових інваріантах” [35, с. 221–222]. Як зазначає А.В. Фурман, примітною рисою психокультури як об'єкта пізнання та конструювання є її безпосередня неочевидність, неясність. Те, що бачиться і спостерігається як психічні і культурні явища та продукти – це всього-на-всього численні маніфестації реальної наявності психодуховного світу людини й аналогічного Всесвіту культури. Тому багатьох науковців цікавлять суб'єктивні елементи психокультури, які не можна побачити або почути, але всі знають про їх існування у вигляді норм, звичаїв, установок та цінностей [24, с. 47]. Відтак винятково важливо передусім виокремити психодуховні компоненти економічної ковітальної соціосистеми (*рис. 1*).

Змістовий формат першого елемента охоплює “систему поглядів людини на закономірності економічного розвитку, суть економічних явищ і причини їхнього виникнення” [15, с. 140]. Економічне мислення у своєму розвитку проходить низку послідовних етапів: 1) *емпіричний* (накопичення первинних знань про ринкову економіку, її зовнішні аспекти і поверхові конкретні факти), 2) *абстрактний* (ієрархічне проникнення економічної думки від явища до сутності, від сутності першого порядку до сутності другого і т.д.), 3) *теоретичний* (глибоке теоретичне осмислення економічних реалій, аналіз економічних законів як цілісної системи і синтез попередньо

1 – економічне мислення:

система поглядів та уявлень людини на об'єктивні закони, закономірності й тенденції економічного розвитку соціуму, зумовлена її соціоекономічною життєактивністю і накопиченим практичним досвідом господарювання

2 – економічна свідомість:

окремий вид суспільної свідомості, що визначається розвитком економічних інститутів соціуму і спрямований на пізнання соціально-економічних відносин на мега-, мезо- і мікрорівнях наукового аналізу

4 – економічна культура:

локалізована у просторі і часі сукупність матеріально-духовних надбань людства, втілена у результатах його життєактивності (поведінка, діяльність, спілкування, вчинки)

3 – економічна діяльність:

динамічна активна взаємодія людини із вітакультурним оточенням, у процесі якої відбувається системне здійснення господарських перетворень задля створення економічних благ

Рис. 1.

Психодуховні елементи економічної соціокультурної системи

привласнених знань про розвиток певного аспекту даних реалій)[27].

Другий науковий конструкт як окремий вид суспільної свідомості, цілісне духовне утворення відображає економічні умови життя людини, її макро- і мікросередовище, визначає і регулює формально-динамічні і змістові характеристики її соціальної поведінки у різних сферах економічного простору [15; 19; 27]. Економічна свідомість не лише узагальнено відображає взаємодію людини з ринковою економікою, але й долучає її до "економічної системи у ролі творця продукту чи послуги"[4, с. 37], що зумовлює пошукову активність та підприємницьку ініціативність особистості, забезпечує успішне економічне діяння. Остання постає як "найважливіша форма свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони здебільшого вступають в активні зв'язки з природою й відносини між собою для створення економічних благ у різних сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі, споживанні), а також формують свою особистість"[19, с. 419]. Однак ефективна економічна діяльність неможлива без певного рівня освіченості, порядності, культурності, вона відстежується насамперед "за сутністю людини – за механізмами саморозвитку як фундаментальної здатності особи ставати і бути повноправним суб'єктом свого власного життя, спроможності на засадах економічної культури й економічного мислення перетворювати власну життєактивність на предмет конструктивного ідеально-практичного перетворення"[29, с. 15].

Економічна культура формовивається через наявність в особистості економічних знань і переконань, виробничого досвіду і

практичних умінь, господарських норм і морально-етичних цінностей, властивостей професійності, кваліфікованості, толерантності. Простір економічної культури – це інтеріоризація здобутків суспільного розвитку людиною, їх освоєння, привласнення і перетворення у внутрішньому психодуховному світі особистості. Ось чому психокультурний розвиток індивідів загалом та соціоекономічний його аспект зокрема – це "передусім відпрацювання нових смислів, значень, кодових систем і програм життєактивності, яке знаходить безпосереднє втілення у зміні глибинних підвалин життєвого досвіду"[30, с. 167]. Як зазначає С. Франк, "багатство культури спирається на багатство особи, багатство особистої свідомості не руйнується, а живиться багатством особи"[6, с. 215]. Відтак сенсом економічного розвитку є культурна людина, яка характеризується гармонійною єдністю комунікативних, розумових та організаторських здібностей, має високий рівень освіти, кваліфікації, економічної грамотності, прагне до повного зреалізування власного психодуховного потенціалу.

Якщо розглядати вітасоціальний простір, де культура та економіка безпосередньо стикаються, переплітаються й утворюють єдине ціле, то актуальним постає питання про виокремлення сутнісних характеристик *економічної соціокультурної сфери суспільства* (рис. 2). За основу дослідження нами використані світоглядні універсали вітакультурної парадигми (за концепцією А.В. Фурмана, це Дім, ковітальна спільнота, культурне тіло і духовна аура суспільства).

Економіка, як і будь-яка матеріальна система, існує і розвивається за своїм власним часом, який залежить від характеру циклічних

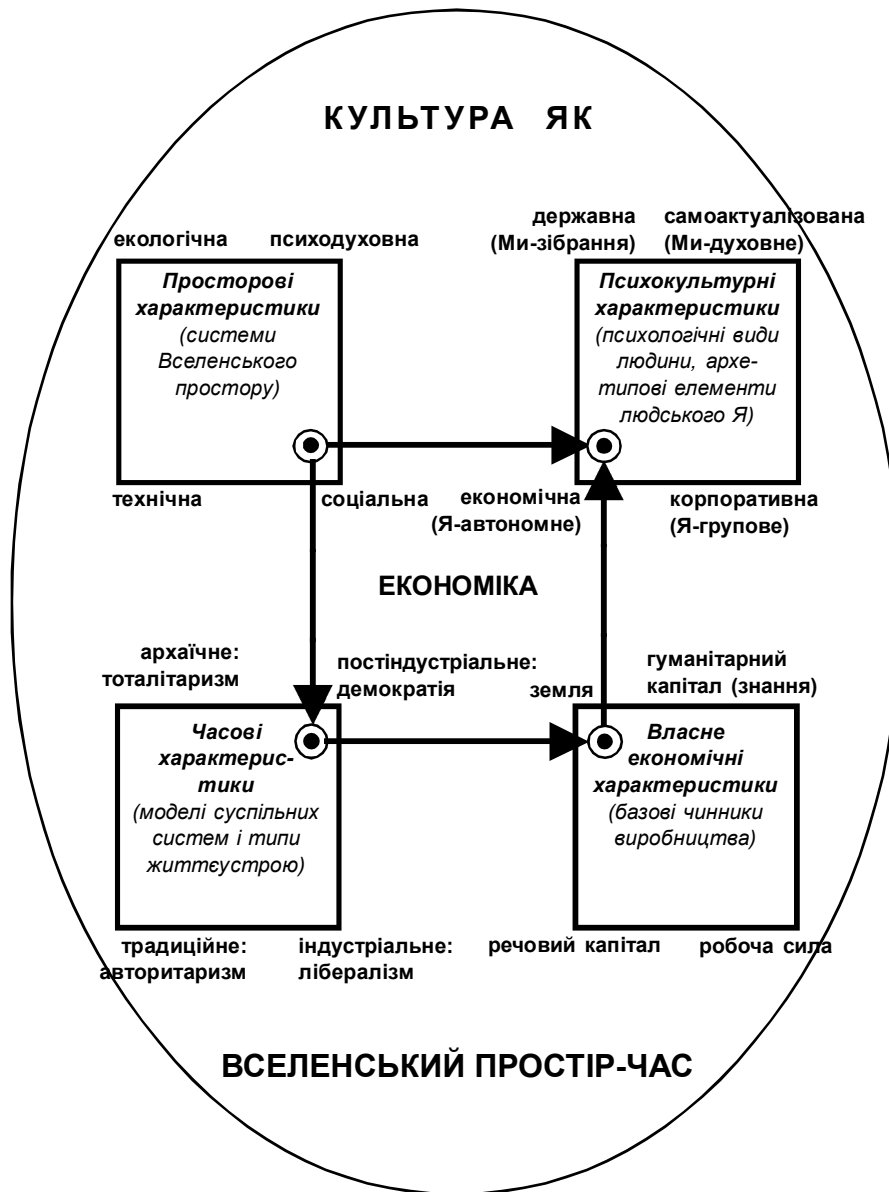

Рис. 2.
Сутнісні характеристики економіки
як квітальної соціокультурної матеріально-духовної сфери

змін у її структурі і зовнішньому вітакультурно зорієнтованому просторі. Вселенський простір (як формовияв *Дому*) у “людському пізнанні-вітлумаченні являє собою... надскладну метасистему, що функціонально поєднує основні системи – екологічні, соціальні, технічні, психодуховні, відтак утримує у своєму просторово-часовому форматі всі умови і чинники для вільної, досконалої, творчої діяльності людини” [31, с. 47]. Однак успішна підприємницька діяльність особи чи групи, яка характеризується втіленням творчих інновацій, не завжди означає відмову від попередніх надбань: цілковита перемога нових парадигм в економіці спос-

терігається рідко, що дає змогу повертатися до старих ідей у тому чи іншому змістовому обрамленні. Це зумовлює доцільність розмежування понять “економічне зростання” та “економічний розвиток”. Перше пов’язане з обмеженими змінами, тобто у системах спостерігається збільшення кількісних показників, у той час як структура їх залишається незмінною. Результатом економічного зростання можуть бути якісні зміни – як позитивні (перехід у новий стан з високою конкурентоспроможністю), так і негативні (деградація системи). Друге поняття характеризується такими трансформаціями економічної соціосистеми: 1) темпи

росту в довгостроковому періоді бувають не нижче середніх темпів зростання у системах даного типу, 2) внутрішня структура системи не змінюється і поступово адаптується до змін в оточенні, 3) система певним чином може впливати на процеси, котрі відбуваються у довкіллі [1]. Відтак саме стабільний розвиток забезпечує постійне підвищення конкурентоспроможності соціосистеми, а швидкі темпи економічного зростання у соціумі не завжди означають його розвиток.

Цей факт ще раз підтверджує тезу про те, що соціально-економічні зміни не зводяться до “лінійних процесів – це наслідки складного взаємопроникнення явищ. Людська історія... має яскраво виявлений нелінійний характер” [17, с. 54]. І, як зазначає П. Сорокін, історія – вічно нова, неповторна і невичерпна у своїй творчості. Хоча практично всі соціокультурні системи мають обмежені можливості щодо зміни своїх основних форм [7, с. 156]. Відтак учені виявили, що “через процеси контурної присутності майбутнього і минулого в теперішньому соціальному процесі можливі невірні на перший погляд співпадіння подій, моделей, образів, масових психокультурних установок” [10, с. 52]. На думку О.Є. Гуменюк, “минуле... виправити неможливо, хіба що можна відкорегувати у теперішньому його відбитку ті чи інші наслідки відповідно до вимог ситуації чи події; водночас не варто сподіватися лише на майбутнє, тому що воно непередбачуване” [8, с. 99]. Відтак часові характеристики економічної соціокультурної сфери, які корелюють із *культурним тілом*, послідовно відображають історичні моделі суспільних систем та типів життєустрою. За концепцією О.А. Донченко, для архаїчного суспільства характерні прояви тоталітаризму, традиційного – авторитаризму, індустріального – лібералізму, а постіндустріального – демократії [10].

Ознаки *ковітальної спільноти* співвідносяться з власне економічними характеристиками аналізованої соціокультурної сфери. Визначальними чинниками економіки на кожному історико-культурному етапі існування людства були: в архаїчному суспільстві – земля, традиційному – речовий капітал, індустріальному – робоча сила, постіндустріальному – знання як гуманний капітал [1; 11; 27].

Але все ж таки “основною дієвою особою історії, а відтак і головним героєм загальної життєвої драми на Землі є людина” [31, с.

46]. Сучасний ринок містить не просто “економічних індивідів”, а багатовимірних особистостей (метаістот) [27], життєреалізування котрих відбувається в усіх сферах культуротворення. Отож *духовна аура* суспільства як внутрішнє наповнення соціального життя нації духовними станами самоочищення, позитивної віри, історичного самоствердження і цілепокладання актуалізує питання про обґрунтування психологічних “видів” людини, які, на думку О.А. Донченко, відрізняються глобальними суспільними місіями у соціальній еволюції. На основі цієї класифікації нами виокремлено архетипові елементи людського Я: державна особа співвідноситься із Ми-зібранням, економічна – із Я-автономним, корпоративна – із Я-груповим, самоактуалізована – із Ми-духовним.

У цьому змістовому форматі актуальним завданням наукового пошуку видається створення *категорійної матриці психокультурної організації економічної соціосистеми (рис. 3)*, яка б дала змогу виявити глибинні зв'язки між основними світоглядними універсальними економіки. Пропонована матриця побудована нами у результаті задіяння методологічно зорганізованого типологічного дослідження, докладно аргументованого А.В. Фурманом [18; 33; 37]. Звідси вона розуміється як “певна гармонія категорій у їх взаєморозташуванні та зв'язках, котра досягається багатоспрямованим взаємоузгодженням, коли одна і та ж категорія входить до різних комбінацій (організованостей), що мають таксономічну будову” [33, с. 82].

Презентована категорійна модель за допомогою низки філософських категорій (загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне) дозволяє прослідкувати відношення між економічними поняттями у вертикальній, горизонтальній та діагональній площинах. Кожен аспект дослідження економіки постає доцільним стосовно відображення вагомого значення аналізованої реальності, внаслідок чого нами отримано 12 матрично пов'язаних типів кватерності. Останні розкривають логіку становлення основних психодуховних елементів економіки [25], наприклад, “соціальний аспект – споживання – робоча сила – економічна діяльність – корисність”. Окрім того, здобута модель психокультурної організації економіки відображає такі універсальні економічні цінності, як економічні блага, товар, вартісність, корисність, цінність.

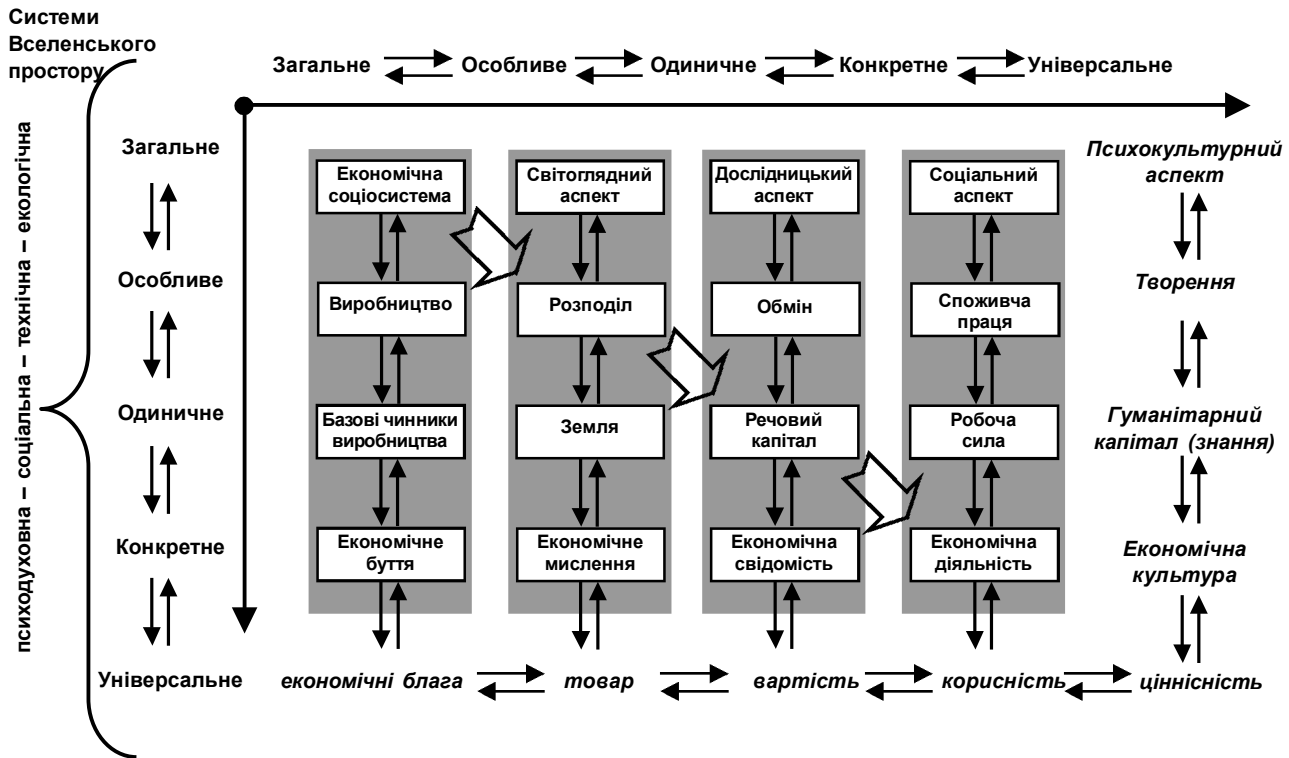

Рис. 3.
Категорійна матриця психокультурної організації економічної соціосистеми у Вселенському просторі-часі

Сутнісно важливим є змістова наступність основних понять та відображення універсальних економічних вартостей за двома векторами – простір і час. Відтак екологічна система Вселенського простору відображає основні економічні відносини, технічна – базові чинники виробництва, соціальна – структурні елементи, а психодуховна – засадничі економічні надбання-ставлення відповідно. Часовий параметр актуалізує розвиток визначальних чинників економіки на певному історико-культурному етапі існування людства (земля – речовинний капітал – робоча сила – знання). Особливого акценту набуває психокультурний аспект досліджуваної реальності (категорія універсальності), котрий символічно спричиняє зародження вічних цінностей на постіндустріальній стадії розвитку соціуму: творення гуманітарного капіталу – формування адекватної економічної культури людства – утвердження фундаментальних ідеалів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. На етапі переходу людства до постіндустріальної стадії свого розвитку утверджується той факт, що саме людський капітал, а відтак

психодуховні властивості індивіда сприятимуть успішному економічному прогресу, становленню економіки як цілісної соціокультурної сфери. Отже, увесь економічний процес життєреалізування людини у культурі як Вселенському просторі-часі безпосередньо пов'язаний із духовністю особистості як унікальною здатністю утверджувати переважання буттєвих метацінностей над матеріальними, із прагненням реалізовувати такі фундаментальні вітакультурні ідеали людства, як істина, добро, краса, самоактуалізація, творчість. У психокультурному форматі формування економіки як матеріально-духовної соціосистеми означає перехід від безпосередніх економічних взаємозалежностей між людьми до ковітальних, опосередковано предметних, котрі водночас передбачають індивідуальну економічну незалежність, а потім – і до зв'язків, зумовлених власним розвитком і саморозвитком індивідів.

2. Виокремлені сутнісні характеристики економічної сфери життєдіяльності (просторові, часові, власне економічні й психокультурні) співвідносяться з основними світоглядними універсальними вітакультурними парадигмами відповідно (за концепцією А.В. Фурмана, це Дім, ковітальна спільнота, культурне тіло і духовна аура суспільства). Відтак цілком

слухним у найближчому майбутньому постає детальніше вивчення й психологічне пізнання згаданих взаємовідносин, адже проблема гармонії людини й економіки щодамі більше актуалізується на сучасному етапі.

3. Побудована категорійна матриця психокультурної організації економіки презентує задіяння часового і просторового векторів з метою наочного підтвердження циклічних змін у зовнішньому вітакультурно зорієнтованому економічному доквіллі. Саме вона на рівні наукової ідеї дає змогу виявити глибинний смисл економіки як цілісної ковітальної соціокультурної системи, гармонійно співмірної у вітакультурному просторі та історичному часі, а відтак потребує подальшого теоретико-методологічного обґрунтування.

1. Астапов К.Л. Особенности развития экономических систем в современных условиях // Вестник Московского ун-та. – Серия 6. Экономика. – 2005. – №4. – С. 62–69.

2. Буян І. Взаємодія людини та економіки як суспільна проблема // Психологія і суспільство. – 2003. – №4. – С. 54–61.

3. Буян І. Основні теоретичні підходи до проблеми взаємодії людини та економіки // Психологія і суспільство. – 2004. – №1. – С. 56–61.

4. Буян І. Психологічні форми і чинники опосередкування взаємодії людини та економіки // Психологія і суспільство. – 2005. – №3. – С. 35–38.

5. Буян І. Складові взаємозалежності і взаємодії людини та економіки // Психологія і суспільство. – 2004. – №3. – С. 75–81.

6. Горак Г.І. Філософія: Курс лекцій. – К.: Вілбор, 1998. – 272 с.

7. Громов И.А., Мацкевич А.Ю., Семенов В.А. Западная теоретическая социология. – СПб.: Ольга, 1996. – 286 с.

8. Гуменюк О. Час та особливості його перебігу в модульно-розвивальному процесі // Психологія і суспільство. – 2005. – №2. – С. 94–99.

9. Гуменюк О.Є. Психологія впливу: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.

10. Донченко О. Психологія трансперсональних конструктів // Психологія і суспільство. – 2001. – №3. – С.44–104.

11. Економіка освіти: Збірка наукових праць НДЦ “Економіка вищої освіти” НДІ Вищої освіти АПН України. – Т.1. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 285 с.

12. Задорожнюк Е.И. Конференция по экономической психологии // Вопросы психологии. – 2001. – №1. – С. 154–157.

13. Карпенко З. Етнофункціональні передумови підприємницької діяльності в Прикарпатському регіоні // Психологія і суспільство. – 2000. – №1. – С. 52–59.

14. Куриляк В. Нова економіка та інформаційне суспільство: міжособистісне обґрунтування // Психологія і суспільство. – 2002. – №1. – С. 35–65.

15. Ложкін Г., Спасенников В., Комаровська В. Економічна психологія: Навчальний посібник. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 304 с.

16. Малахов С.В. Интраэкономическая модель экономического поведения и “иллюзия прибыльности” // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12, №4. – С. 50–60.

17. Матвієнко В.Я. Соціальні технології. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 446 с.

18. Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація // Психологія і суспільство: Спецвипуск. – 2002. – №3–4. – 292 с.

19. Мочерний С. Економічна культура // Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т.1. – К.: Вид.центр “Академія”, 2000. – С. 380–423.

20. Олексюк О., Олейко В. Інтелектуальний капітал – основний чинник інноваційних систем освіти // Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти: Збірка матеріалів до регіональної науково-методичної конференції (19 квітня 2002 року). – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 12–14.

21. Палеха Ю.І. Ключі до успіху, або Організаційна та управлінська культури. Навч. посібник. – 2-ге вид., доп. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 337 с.

22. Пястолов С.М., Задорожнюк И.Е. Психологический прорыв в экономической теории // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, №4. – С. 29–30.

23. Ревасевич І. Культура та економіка, їхня взаємодія в історичному часі та вітакультурному просторі // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 5. – С. 39–42.

24. Ревасевич І. Особливості взаємодії людини та економіки у представників різних культур // Психологія і суспільство. – 2005. – №3. – С. 39–52.

25. Ревасевич І. Психодуховні елементи економіки як соціокультурної системи // Вітакультурний млин. – 2006. – Модуль 4. – С. 35–37.

26. Ревасевич І. Психокультурна організація сфери економіки // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 6. – С. 21–23.

27. Філософія економіки: Учеб. пособие для высш. учеб. заведений / Отв. ред. С.В.Синяков. – К.: Альтерпрес, 2002. – 384 с.

28. Фурман А. Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв’язання складних проблем // Інститут експериментальних систем освіти (науково-дослідний): Інформаційний бюлетень. – Випуск 4. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 4–7.

29. Фурман А. Концептуально-змістові засади економіки освіти // Економіка освіти: Збірка наукових праць НДЦ “Економіка вищої освіти” НДІ Вищої освіти АПН України. – Т.1. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 11–19.

30. Фурман А. Методологічне обґрунтування теорії освітньої діяльності // Економіка освіти: Збірка наукових праць НДЦ “Економіка вищої освіти” НДІ Вищої освіти АПН України. – Т.1. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С. 162–173.

31. Фурман А. Система інноваційної освітньої діяльності модульно-розвивальної школи та її комплексна експертиза // Психологія і суспільство. – 2005. – №2. – С. 29–75.

32. Фурман А. Теорія освітньої діяльності як метасистема // Психологія і суспільство. – 2002. – №3–4. – С. 20–58.

33. Фурман А. Типологічний підхід у системі професійного методологування // Психологія і суспільство. – 2006. – №2. – С. 78–92.

34. Фурман А. Українська ментальність та її культурно-психологічні координати // Психологія і суспільство. – 2001. – №1. – С. 9–73.

35. Фурман А., Ревасевич І. Програма авторського курсу “Психокультура інноваційних соціосистем” // Психологія і суспільство. – 2004. – №4. – С. 221–235.

36. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: Монографія. – Ялта–Тернопіль: Економічна думка, 2008. – С. 41–47.

37. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: Наук. вид. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.